

ANJUMAN | КОНФЕРЕНЦИЯ | CONFERENCES

O'ZBEKISTONDA ILMIY TADQIQOTLAR: DAVRIY ANJUMANLAR

DAVRIYLIGI: 2018 | 2022

2022

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI

1 SENTYABR – MUSTAQILLIK KUNI

31

YOSHDA

SENTYABR

№44

CONFERENCES.UZ

Toshkent shahar, Amir
Temur ko'chasi, pr.1, 2-uy.

+998 97 420 88 81

+998 94 404 00 00

www.tadqiqot.uz

www.conferences.uz

**ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ
ТАДҚИҚОТЛАР: ДАВРИЙ
АНЖУМАНЛАР:
7-ҚИСМ**

**НАЦИОНАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
УЗБЕКИСТАНА: СЕРИЯ
КОНФЕРЕНЦИЙ:
ЧАСТЬ-7**

**NATIONAL RESEARCHES OF
UZBEKISTAN: CONFERENCES
SERIES:
PART-7**

ТОШКЕНТ-2022

УУК 001 (062)
КБК 72я43

“Ўзбекистонда илмий тадқиқотлар: Даврий анжуманлар:” [Тошкент; 2022]

“Ўзбекистонда илмий тадқиқотлар: Даврий анжуманлар:” мавзусидаги республика 44-қўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 30 сентябрь 2022 йил. - Тошкент: «Tadqiqot», 2022. - 29 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн даврий анжуманлар Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясида кўзда тутилган вазифа - илмий изланиш ютуқларини амалиётга жорий этиш йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга бағишланган.

Ушбу Республика илмий анжуманлари таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилган бўлиб, унда таълим тизимида илғор замонавий ютуқлар, натижалар, муаммолар, ечимини кутаётган вазифалар ва илм-фан тараққиётининг истиқболдаги режалари таҳтил қилинган конференцияси.

Масъул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович, ю.ф.д., доцент.

1. Ҳуқуқий тадқиқотлар йўналиши

Профессор в.б., ю.ф.н. Юсувалиева Рахима (Жахон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2. Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар

Доцент Норматова Дилдора Эсоналиевна (Фарғона давлат университети)

3. Тарих саҳифаларидаги изланишлар

Исмаилов Ҳусанбой Маҳаммадқосим ўғли (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси)

4. Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни

Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманган муҳандислик-қурилиш институти)

5. Давлат бошқаруви

Доцент Шакирова Шоҳида Юсуповна «Тараққиёт стратегияси» маркази муҳаррири

6. Журналистика

Тошбоева Барнохон Одилжоновна (Андижон давлат университети)

7. Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар

Самигова Умида Хамидуллаевна (Тошкент вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

8.Адабиёт

PhD Абдумажидова Дилдора Рахматуллаевна (Тошкент Молия институти)

9.Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни

Phd Вохидова Мехри Хасанова (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

10.Педагогика ва психология соҳаларидаги инновациялар

Турсунназарова Эльвира Тахировна (Навоий вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

11.Жисмоний тарбия ва спорт

Усмонова Дилфузахон Иброхимовна (Жисмоний тарбия ва спорт университети)

12.Маданият ва санъат соҳаларини ривожлантириш

Тоштемиров Отабек Абидович (Фарғона политехника институти)

13.Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши

Бобохонов Олтибой Рахмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)

14.Тасвирий санъат ва дизайн

Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

15.Муסיқа ва ҳаёт

Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

16.Техника ва технология соҳасидаги инновациялар

Доцент Нормирзаев Абдуқайом Раҳимбердиевич (Наманган муҳандислик-қурилиш институти)

17.Физика-математика фанлари ютуқлари

Доцент Соҳадалиев Абдурашид Мамадалиевич (Наманган муҳандислик-технология институти)

18.Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар

Т.ф.д., доцент Маматова Нодира Мухтаровна (Тошкент давлат стоматология институти)

19.Фармацевтика

Жалилов Фазлиддин Содиқович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

20.Ветеринария

Жалилов Фазлиддин Содиқович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

21.Кимё фанлари ютуқлари

Рахмонова Доно Қаххоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

22.Биология ва экология соҳасидаги инновациялар

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

23.Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари

Доцент Сувонов Боймурод Ўралович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

24.Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

Phd доцент Қаҳҳоров Ўктам Абдурахимович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

25.География

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

Тўпламга киритилган тезислардаги маълумотларнинг ҳаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулдир.

© Муаллифлар жамоаси

© Tadqiqot.uz

PageMaker\Верстка\Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ
ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР**

1. Д.Ш.Исломов	
ЗАМОНАВИЙ ФРАНЦУЗ ТИЛИДА СТИЛИСТИКАНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ.....	7
2. D.Sh. Islomov	
FONETIKA, FONOSTILISTIKA, FONETIK VOSITALAR TURLARI VA ULARNING TILSHUNOSLIKDAGI O'RNINI XUSUSIDA.....	9
3. Д.Ш.Исломов	
ЗАМОНАВИЙ ФРАНЦУЗ ТИЛИДА СТИЛИСТИКАНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ.....	11
4. Иплина Антонина Александровна	
ПЕРЕДАЧА ПРАГМАТИЧЕСКИХ ЛЕКСЕМ В ПЕРЕВОДЧЕСКИХ ИНТЕРПРИТАЦИЯХ	13
5. Исаков Руслан Узақбаевич	
ҚАРАҚАЛПАҚ ХАЛЫҚ ДӘСТАНЛАРЫНДА ПЕРЗЕНТСИЗ АТАЛАР МОТИВИ	16
6. Davletova Manzura, Matchanova Shoir	
RUS TILI FANINING RIVOJLANISH TARIXI.....	18
7. Ўрозов Жуманазар Норқизиллович	
КОНФЛИКТЛИ МАТНЛАРНИ ЛИНГВОКРИМИНАЛИСТИК ТАДҚИҚ ҚИЛИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ТАМОЙИЛЛАРИ.....	20
8. Shaxnoza Mamajonova Abduvaliyevna	
TOVUSH O'RGATISHDA YOZUVNING XUSUSIYATI.....	23
9. Allayarova Sanobar Jumanazarova, Qulmetova Dildora Rajabovna	
ONA TILI DARSLARIDA SINFDAN TASHQARI ISHLAR VA ULARNING Ahamiyati	25
10. Xalilova Sapargul Qadamovna	
ONA TILI O'QITISH METODLARI, DARSLARDA QO'LLASH.....	27

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

ЗАМОНАВИЙ ФРАНЦУЗ ТИЛИДА СТИЛИСТИКАНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ.

Д.Ш.Исломов
БухДУ докторанти

АННОТАЦИЯ: Мазкур мақолада замонавий француз тилида стилистиканинг ўрни, аҳамияти, олимларнинг қарашлари уларнинг назариялари орқали таҳлил қилинди. Стилистиканинг тилшунослик айниқса фонетика ва фонология билан боғлиқ томонлари ўрганилди.

Калит сўзлар: стилистика, тарихий ва статистик стилистика, таркибий, актив ва кетма-кет стилистика, ономотопея, экстеризациялаш, версификация.

Илмий тадқиқотлар шуни кўрсатадики француз тили стилистикаси объекти, лингвистик ва адабий стилистика, тарихий ва статистик стилистика, таркибий, актив ва кетма-кет стилистикага оид масалаларни акс эттиради. Тадқиқот ишлари француз ва ўзбек тиллари фоностилистикасига аниқ йўналтирилган бўлиб, фонема, фонология, фоностилистика ва унинг дискурсив-прагматик таҳлиллари билан шуғулланади. Ифода фонетикасига французча версификация киради.

Француз стилистлари Ч.Балли, Ж.Марузеау, М.Грессот, П.Г.Виллуд, Аҳ каби асарларни ўз ичига олади. Саувагеот, Ф. Гадет, Ж. Гардес-Тамин, Г. Молини ва бошқаларнинг фонетика ва фоностилистика бўйича қилган илмий тадқиқотлари ҳозиргача ўз маҳсулини бериб келмоқда .

Илмий тадқиқотлар натижаси кўрсатдики , Стилистиканинг туғилиши Чарлз Балли номи билан чамбарчас боғлиқдир. “*Traite stylistique française*”, “*Precis de stylistique française*” каби асарларида у лингвистик интизом сифатида ўйланган стилистика асосларини яратади.

Чарлз Балли бу фанга қуйидагича таъриф беради: «Шунинг учун стилистика уюшган тилнинг экспрессион хусусиятларини уларнинг таъсирчан мазмуни нуктаи назаридан ўрганади, яъни сезгирлик фактларини тил орқали ифодалаш ва тил фактларининг ҳаракати кузатади. Сезгирлик тўғрисида машҳур француз тилшунос олими "Чарлз Балли тилда ҳар қандай ғоя таъсирчан вазиятда амалга оширилишини таъкидлайди. Бу Чарлз Балли услубининг объекти бўлган тилнинг таъсирчан мазмуни. Бу сўзнинг эмас, балки тилнинг услубидир деган фикрларни илгари сурган.

Гертсег ажойиб тарзда таърифлаганидек, «услуб атамаси ёзувчи ҳаёт унга олиб келадиган материалга бўлган муносабатни белгилаш учун ишлатилса», услубда тошиб кетган майдон мавжуд.

Айнан стилистика ҳақида бошқа таърифлар ҳам таклиф қилинган. Л. Спицер учун услуб - бу «тил томонидан тақдим этилган элементларнинг услубий татбиқи». Ж.Марузеау учун услуб - бу «фойдаланувчи ёзадиган ёки гапирадиган, тил тақдим этадиган материалга бўлган муносабат». Аммо бу икки ажойиб филолог ушбу услуб атамаси таркибидан фақат стилистикага тегишли бўлган нарсаларни сақлаб қолмоқчи бўлганлиги ўз фикр ва назарияларида яққол кўриниб турибди.

Стилистика объектлари. - Фикрни ҳар қандай экстеризациялаш, хоҳ нутқ орқали бўлсин, хоҳ ёзиш орқали бўлмасин мулоқотга киради. Бу нутқ мавзусининг эмитентлик фаолияти ва қабул қилувчининг қабул қилиш фаолиятини кўрсатиб беради. Ушбу алоқа объектив, мутлақо интеллектуал бўлиши мумкин ва ҳақиқат борлигини қайд этиш билан чекланиб қолади. Аммо кўпинча олувчини ҳайратда қолдириш нияти, истаги борлигини кўрсатиб беради.

О. Жезперсеннинг фикрига кўра, табиий бўладими ёки фонетик эволюция жараёнида

қўлга киритилгани, товушларнинг экспресив хусусиятлари инкор этилмайди ва бир неча йўналишларга эга бўлиши мумкин. Улар баъзи ҳолларда эшитиш туйғусини (ономатопея) тақлид қилиш билан, балки визуал ҳиссиётларни (ҳаракат ва ранг) ва ҳатто ҳиссиётларни келтириб чиқариши мумкин: "Табиий боғланиш баланд товушлар ва тиниқлик билан, қарлар ва қоронғулик ўртасида ... у эрда сўзлар ва кайфият ўртасидаги муносабатни кўриш учун бу фақат қисқа қадамдир. Шундай қилиб, инглиз тилида / сл / гуруҳ нафратни ифодалаш учун жавоб беради: ингичка, силлиқ, айёр, И унлиси кичиклик ва нозикликни келтириб чиқаради.

Ўз навбатида, М. Граммонт шундай деб ёзади: "Биз интеллектуал таассуротни сезгир, визуал, эшитиш ва тактил таассуротига айлантираемиз. Бири ҳислар тартибини бошқача тартибдаги сенсацияларга таржима қилади; паст товушларни, аниқ товушларни, баланд товушларни, баланд товушларни, қуруқ товушларни, майин товушларни, майин товушларни, жингалак товушларни, қаттиқ товушларни ва бошқаларни ажрата оламиз. Шунинг учун жиддий ғояни жиддий товушлар билан, юмшоқ фикрни юмшоқ товушлар билан таржима қилиш мумкин, яъни у шоирни излаётгани каби таассурот ҳосил қилиш учун унинг оятларида бош товушлари ёки юмшоқ товушларни ўз ичига олган сўзлар тўпланиши мумкин, ва бошқалар. У шундай қилиб, ўқувчининг онгида ўзи ёқтирган ғоя ва образларни бўлмасдан уйғотади уларни бир неча дақиқада батафсил баён қилиш керак. Шеърят моҳиятан маслаҳат беради »(1)

Адабиётлар рўйхати :

1. Chigarevskaja N. Traité de phonétique française. Cours théorique. – Moscou : Vischaia chkola, 1973.
2. Béchade H. D. Phonétique et morphologie du français moderne et contemporain. – Paris : Presses universitaires de France, 1992.
3. D.Sh.Islomov. (2021). The Definition of The Concepts of «Phoneme» and «Phonostylistics». Middle European Scientific Bulletin, 9. <https://doi.org/10.47494/mesb.2021.9.204>
4. D.Sh.Islomov. (2021). Phonetics and Phonology. *Middle European Scientific Bulletin*, 11. Retrieved from <https://cejssr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/470>
5. Islomov, D. (2021). THE ROLE OF PHONOSTYLISTIC UNITS AND PHONEMES IN THE PROCESS OF TEACHING FRENCH TO ADULTS IN THE ANALYSIS OF EXAMPLES. Конференции, 1(1). <https://doi.org/10.47100/conferences.v1i1.971>
6. ISLOMOV, D. Sh, and GA JAHONGIROVA. "THE ROLE OF PHONOSTYLISTICS AND PHONOSTYLISTIC UNITS IN TEACHING FRENCH AT HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS." E-Conference Globe. 2021.

FONETIKA, FONOSTILISTIKA, FONETIK VOSITALAR TURLARI VA ULARNING TILSHUNOSLIKDAGI O'RNI XUSUSIDA

D.Sh. Islomov
BuxDU doktranti

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada fonetika, fonostilistika, fonetik vositalar, ularning tarkibiga kiruvchi nutq tovushlari, jumladan, urg'u, ohang hamda stilistikaning fonetik vositalari va ularning turlari haqidagi fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: fonologiya, fonetik effekt, stilistika, fonostilistika, fonema, fonologiya, artikulyatsiya, fonetik hodisalar, tovush almashinuvi, fonetik vositalar, nutq tovushlari, urg'u, ohang, ilmiy muloqot, fonemalar, leksik urg'u, bo'g'in

Fonetik tadqiqotlarning tobora keng o'rganila borishi barobarida ushbu sohalarining kuzatish ob'ekti, maqsad va vazifalari ham yanada keng aniqlashib boraveradi. Tilshunoslik fani tizimida fonetika ham, fonostilistika ham uning o'z maqsad va vazifalariga ega bo'lgan alohida sohalar sifatida faoliyat ko'rsatib kelmoqda. Tadqiqot obyektining nutq tovushlari ekanligi ularni birlashtirsa, bu tovushlarga yondashishdagi maqsadlar ularni farqlaydi¹.

Shuni ta'kidlash lozimki, fonetika, tabiatdagi har qanday tovushlarni emas, balki inson nutq apparatida hosil bo'luvchi, ijtimoiy qiymatga ega bo'lgan nutq tovushlarini ham o'rganadi. Tabiatdagi boshqa tovushlarni esa fizika fanining akustika bo'limi tekshiradi. Fonetikaning maqsadi fonetik birliklarning akustik, anatomik-fiziologik va funksional asoslarini o'rganish va ularning til mexanizmidagi rolini aniqlashdan iborat. Fonetika tovushlarning eshitilish tomonini o'rganishda akustikaga, talaffuz qilinishi, aytilishi, hosil bo'lish tomonlarini o'rganishda fiziologiyaga asoslangan holda ish ko'radi.

Fonostilistika tilshunoslik fani taraqqiyotining keyingi yillardagi mahsuli sifatida fonetika, fonologiya va stilistika fanlarining kesishuvida paydo bo'lgan. “Fonostilistika – fonetik-fonologik birliklarning, shu jumladan urg'uning ham matndagi uslubiy xususiyatlariga oid ta'limot. U stilistikaning bir bo'limi sanaladi”².

Shuningdek, fonostilistika – til birliklarining talaffuzi va ularning muloqotning turli sohalar va vaziyatlarida ishlash qonuniyatlarini o'rganadigan tilshunoslik bo'limi hisoblanadi. U tovush shaklining mazmuni, uning tilning stilistik tuzilishi bilan bog'liq xususiyatlari masalalari bilan bog'liq holda tilning fonetik vositalarining faoliyat ko'rsatish qonuniyatlarini o'rganadi. Matnning tovush shakli ko'pincha juda mazmunli, semantik jihatdan to'ldirilgan, stilistik ahamiyatga ega. Masalan, nutq madaniyatining har xil turlari og'zaki nutqining fonetik xususiyatlari mavjud; og'zaki adabiy nutqda so'zlashuv talaffuzi, ommaviy axborot vositalari nutqi va boshqalar. Bundan tashqari, nutqni fonetik tashkil etishning ayniqsa, she'riy yoki matn mazmuni va uning tovushlarining o'zaro munosabatlarini o'rganadi.

Fonostilistika tilshunoslik fani taraqqiyotining keyingi yillardagi mahsuli sifatida fonetika, fonologiya va stilistika fanlarining kesishuvida paydo bo'lgan bo'lib, fonetik vositalar so'z ma'nolarini ajratish, chegaralash uchun xizmat qiladi. Bunday vositalar qatoriga nutq tovushlari, urg'u, ohang (intonatsiya) kabilar kiradi.

Stilistikaning fonetik vositalari ikki xil bo'ladi:

1. Muallifga xos vositalar.
2. Ijro etishga xos vositalar.

Muallifga xos bo'lgan fonetik vositalarga ritmika, vazn, qofiya, alliteratsiya, assonans va boshqa talaffuzga xos vositalar kiradi.

Ijro etishga xos bo'lgan vositalarga intonatsiya, pauza, fraza va mantiqiy-logik urg'u, so'zning emotsional-ekspressiv xususiyatlari, to'liq va to'liqsiz talaffuzlar kiradi”³.

So'z ma'nolarini ajratish, chegaralash uchun xizmat qiladigan vositalar fonetik vositalar sanaladi. Bunday vositalar qatoriga nutq tovushlari, urg'u, ohang (ohang) kiradi. Nutq tovushlari alohida kelsa ma'no ifodalamaydi, balki har qanday so'z nutq tovushlari vositasida shakllanadi.

1 Hojjiyev A. 2002, -B.122.

2 Jamolxonov H. T., 2009. B. 395

3 Saodat Sultonsaidova, O'lmas Sharipova. O'zbek tili stilistikasi. Toshkent, 2009. –B38

Soʻz maʼnolarini farqlashga xizmat qiladigan fonemalar xususida yuqorida fikr yuritildi. Lugʻat tarkibidagi barcha soʻzlar, grammatik shakllar ana shu fonemalarining maʼlum tartibda ketma-ket joylashishi orqali shakllanadi. Ayrim hollarda oʻxshash boʻlgan (omonim) soʻzlarning maʼno va grammatik shakllarini farqlashda leksik urgʻu fonetik vosita boʻlishi mumkin. Gapning maqsadga koʻra turini ajratishda esa ohang (ohang) fonetik vosita boʻlishi mumkin.

Taʼkidlash lozim boʻladiki, fonetik vositalar qatoriga *nutq tovushlari, urgʻu, ohang (intonatsiya)* kirar ekan, nutq tovushlari bu inson talaffuz qiladigan va boshqa boʻlaklarga boʻlinmaydigan birliklar boʻlib, tovushlarni hosil qilishda qatnashadigan inson aʼzolari nutq aʼzolari sanalib, nutq tovushlarini hosil qilishda qatshanadigan aʼzolardir. Nutq tovushlarini hosil qilishda oʻpkadan chiqayotgan havo nafas yoʻli – kekirdak orqali boʻgʻizga, undan ogʻiz boʻshligʻi yoki burun boʻshligʻiga oʻtib, tashqariga chiqadi.

Xulosa qilib shuni taʼkidlash mumkinki, til va nutq biri-birini taqozo qiluvchi, biri ikkinchisiz mavjud boʻlmaydigan, oʻzaro dialektik aloqada turuvchi kategoriyadir. Til umumlashma: u real, sezgimizga berilgan birliklarning umumiy belgilari asosida hosil qilingan sinflar yigʻindisidir. Nutq esa tilning moddiy koʻrinishi, voqelanish shaklidir. Nutqning tovush jihatdan shakllanishida barcha fonetik va leksik-grammatik vositalar xizmat qiladi. Tilning barcha yaruslarida boʻlgani singari fonetik vositalarda ham stilistik imkoniyatlar mavjud.

Foʻdalanilgan adabiyotlar

1. Jamolxonov H. T., 2009. B. 395
2. OʻzME. Birinchi jild. Toshkent, 2000.
3. Saodat Sultonsaidova, Oʻlmas Sharipova. Oʻzbek tili stilistikasi. Toshkent 2009.
4. Hojiyev A. 2002, -B.122.
5. D.Sh.Islomov. (2021). The Definition of The Concepts of «Phoneme» and «Phonostylistics». Middle European Scientific Bulletin, 9. <https://doi.org/10.47494/mesb.2021.9.204>
6. Islomov, D. (2021). THE ROLE OF PHONOSTYLISTIC UNITS AND PHONEMES IN THE PROCESS OF TEACHING FRENCH TO ADULTS IN THE ANALYSIS OF EXAMPLES. Конференции, 1(1). <https://doi.org/10.47100/conferences.v1i1.971>
7. Islomov, D. (2021). ФОНЕМА ВА ФОНОСТИЛИСТИКА НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ НА ПОНЯТИЯ ФОНЕМЫ И ФОНОСТИЛИСТИКИ. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (*buxdu.Uz*), 1(1). извлечено от http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/560.

ЗАМОНАВИЙ ФРАНЦУЗ ТИЛИДА СТИЛИСТИКАНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ.

Д.Ш.Исломов
БухДУ докторанти

АННОТАЦИЯ: Мазкур мақолада замонавий француз тилида стилистиканинг ўрни, аҳамияти, олимларнинг қарашлари уларнинг назариялари орқали таҳлил қилинди. Стилистиканинг тилшунослик айниқса фонетика ва фонология билан боғлиқ томонлари ўрганилди.

Калит сўзлар: стилистика, тарихий ва статистик стилистика, таркибий, актив ва кетма-кет стилистика, ономотопея, экстеризациялаш, вертсификация.

Илмий тадқиқотлар шуни кўрсатадики француз тили стилистикаси объекти, лингвистик ва адабий стилистика, тарихий ва статистик стилистика, таркибий, актив ва кетма-кет стилистикага оид масалаларни акс эттиради. Тадқиқот ишлари француз ва ўзбек тиллари фоностилистикасига аниқ йўналтирилган бўлиб, фонема, фонология, фоностилистика ва унинг дискурсив-прагматик таҳлиллари билан шуғулланади. Ифода фонетикасига французча вертсификация киради.

Француз стилистлари Ч.Балли, Ж.Марузеау, М.Грессот, П.Г.Виллуд, Аҳ каби асарларни ўз ичига олади. Саувагеот, Ф. Гадет, Ж. Гардес-Тамин, Г. Молини ва бошқаларнинг фонетика ва фоностилистика бўйича қилган илмий тадқиқотлари ҳозиргача ўз маҳсулини бериб келмоқда.

Илмий тадқиқотлар натижаси кўрсатдики, Стилистиканинг туғилиши Чарлз Балли номи билан чамбарчас боғлиқдир. “*Traite stylistique française*”, “*Précis de stylistique française*” каби асарларида у лингвистик интизом сифатида ўйланган стилистика асосларини яратади.

Чарлз Балли бу фанга қуйидагича таъриф беради: «Шунинг учун стилистика уюшган тилнинг экспрессион хусусиятларини уларнинг таъсирчан мазмуни нуктаи назаридан ўрганади, яъни сезгирлик фактларини тил орқали ифодалаш ва тил фактларининг ҳаракати кузатади. Сезгирлик тўғрисида машҳур француз тилшунос олими "Чарлз Балли тилда ҳар қандай ғоя таъсирчан вазиятда амалга оширилишини таъкидлайди. Бу Чарлз Балли услубининг объекти бўлган тилнинг таъсирчан мазмуни. Бу сўзнинг эмас, балки тилнинг услубидир деган фикрларни илгари сурган.

Гертсег ажойиб тарзда таърифлаганидек, «услуг атамаси ёзувчи ҳаёт унга олиб келадиган материалга бўлган муносабатни белгилаш учун ишлатилса», услубда тошиб кетган майдон мавжуд.

Айнан стилистика ҳақида бошқа таърифлар ҳам таклиф қилинган. Л. Спицер учун услуб - бу «тил томонидан тақдим этилган элементларнинг услубий татбиқи». Ж.Марузеау учун услуб - бу «фойдаланувчи ёзадиган ёки гапирадиган, тил тақдим этадиган материалга бўлган муносабат». Аммо бу икки ажойиб филолог ушбу услуб атамаси таркибидан фақат стилистикага тегишли бўлган нарсаларни сақлаб қолмоқчи бўлганлиги ўз фикр ва назарияларида яққол кўриниб турибди.

Стилистика объектлари. - Фикрни ҳар қандай экстеризациялаш, хоҳ нутқ орқали бўлсин, хоҳ ёзиш орқали бўлмасин мулоқотга киради. Бу нутқ мавзусининг эмитентлик фаолияти ва қабул қилувчининг қабул қилиш фаолиятини кўрсатиб беради. Ушбу алоқа объектив, мутлақо интеллектуал бўлиши мумкин ва ҳақиқат борлигини қайд этиш билан чекланиб қолади. Аммо кўпинча олувчини ҳайратда қолдириш нияти, истаги борлигини кўрсатиб беради.

О. Жезперсеннинг фикрига кўра, табиий бўладими ёки фонетик эволюция жараёнида қўлга киритилгани, товушларнинг экспресив хусусиятлари инкор этилмайди ва бир неча йўналишларга эга бўлиши мумкин. Улар баъзи ҳолларда эшитиш туйғусини (ономотопея) тақлид қилиш билан, балки визуал ҳиссиётларни (ҳаракат ва ранг) ва ҳатто ҳиссиётларни келтириб чиқариши мумкин: "Табиий боғланиш баланд товушлар ва тиниқлик билан, қарлар ва қоронғулик ўртасида ... у эрда сўзлар ва кайфият ўртасидаги муносабатни кўриш учун бу фақат қисқа кадамдир. Шундай қилиб, инглиз тилида / сл / гуруҳ нафратни ифодалаш учун жавоб беради: ингичка, силлиқ, айёр, И унлиси кичиклик ва нозикликни келтириб чиқаради.

Ўз навбатида, М. Граммонт шундай деб ёзади: "Биз интеллектуал таассуротни

сезгир, визуал, эшитиш ва тактил таассуротига айлантирамыз. Бири ҳислар тартибини бошқача тартибдаги сенсацияларга таржима қилади; паст товушларни, аниқ товушларни, баланд товушларни, баланд товушларни, қуруқ товушларни, майин товушларни, майин товушларни, жингалак товушларни, қаттиқ товушларни ва бошқаларни ажрата оламиз. Шунинг учун жиддий ғояни жиддий товушлар билан, юмшоқ фикрни юмшоқ товушлар билан таржима қилиш мумкин, яъни у шоирни излаётгани каби таассурот ҳосил қилиш учун унинг оятларида бош товушлари ёки юмшоқ товушларни ўз ичига олган сўзлар тўпланиши мумкин, ва бошқалар. У шундай қилиб, ўқувчининг онгида ўзи ёқтирган ғоя ва образларни бўлмасдан уйғотади уларни бир неча дақиқада батафсил баён қилиш керак. Шеърят моҳиятан маслаҳат беради »(1)

Адабиётлар рўйхати :

1. Chigarevskaja N. Traité de phonétique française. Cours théorique. – Moscou : Vischaia chkola, 1973.
2. Béchade H. D. Phonétique et morphologie du français moderne et contemporain. – Paris : Presses universitaires de France, 1992.
3. D.Sh.Islomov. (2021). The Definition of The Concepts of «Phoneme» and «Phonostylistics». Middle European Scientific Bulletin, 9. <https://doi.org/10.47494/mesb.2021.9.204>
4. D.Sh.Islomov. (2021). Phonetics and Phonology. *Middle European Scientific Bulletin*, 11. Retrieved from <https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/470>
5. Islomov, D. (2021). THE ROLE OF PHONOSTYLISTIC UNITS AND PHONEMES IN THE PROCESS OF TEACHING FRENCH TO ADULTS IN THE ANALYSIS OF EXAMPLES. Конференции, 1(1). <https://doi.org/10.47100/conferences.v1i1.971>
6. ISLOMOV, D. Sh, and GA JAHONGIROVA. "THE ROLE OF PHONOSTYLISTICS AND PHONOSTYLISTIC UNITS IN TEACHING FRENCH AT HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS." E-Conference Globe. 2021.

ПЕРЕДАЧА ПРАГМАТИЧЕСКИХ ЛЕКСЕМ В ПЕРЕВОДЧЕСКИХ ИНТЕРПРИТАЦИЯХ

(на материале стихотворения А.Арипова «Булок»)

Иплина Антонина Александровна,

независимый исследователь, старший преподаватель НамГУ,

кавалер ордена «Дустлик»

antipmoon@mail.ru 93-497-10-22

Аннотация: В данной статье мы рассматриваем экстралингвистические аспекты поэтического перевода на примере стихотворения выдающегося узбекского поэта Абдуллы Арипова в оригинале на узбекском языке и переводы на русский язык Н.Гребнева и А.Фаинберга. Была сделана попытка сопоставить прагматические лексемы оригинала и переводов через основные сигнальные образы поэтического произведения.

Ключевые слова: экстралингвистический аспект, сигнальные образы, лексема, прагматический аспект, модели образов.

Говоря об узбекской поэзии 70-80-х годов XX века, о творчестве Абдуллы Арипова, необходимо отметить, что его произведения созвучны современности тех лет, посвящены прославлению человека-творца и труженика. Правильно подчёркивает особенность мастерства А.Арипова узбекская исследовательница литературы У.Э.Тураева: «В них (поэзия А.Арипова) проявились художественные достоинства современного узбекского языка. Придание прекрасной художественной формы каждому слову, каждому выражению, использованному поэтом в узуальном иokkaзиональном значениях, как плодам прекрасного философского мышления, демонстрирует, насколько поэт мастерски использует богатство родного языка.» Поэт А.Арипов в своих стихах воспекает добро как вечную основу бытия. Там, где кончается любовь, человечность, утверждает он, там кончается и человечество [1].

Поэтические произведения народного поэта Узбекистана А.Арипова, далеко не просты по своей художественной структуре. Они оригинально сочетают традиционное и подлинно новаторское начала, многослойны по стилистике. Однако не всё это богатство образности адекватно передают переводчики. Рассмотрим конкретное выражение экстралингвистических аспектов стихотворения А.Арипова «Булок» [2] в оригинале на узбекском языке и поэтических переводов на русский язык Н.Гребнева и А.Фаинберга.

Кутлуғ бир сахарда кўз очди булок,
Йўл солди дарёлар сари адашиб.
Унга раҳм этмоқчи одамлар шу чок
Тоғу тошлар аро яқин йўл очиб.
Одамлар, тегмангиз, майли тошсин у,
Майлига, тоғни ҳам кўрсин йўлида.
Кўйинг, ўз йўлини ўзи топсин у,
Завқласин у ҳам кураш сўнгида.

Основными сигнальными образами оригинала являются – *булок* (родник), *йўл* (дорога, путь), *одамлар* (люди), *тоғу тошлар* (горные камни), *кураш* (борьба). Некоторые из этих образов повторяются несколько раз автором оригинала, видимо для того, чтобы акцентировать внимание реципиента на идеологическом смысле выраженной мысли: лексема «йўл» используется 3 раза, «тоғ» - 2 раза, «одамлар» - 2 раза.

Таким образом, с точки зрения прагматического аспекта читателю анонсируется следующая информация: в образе родника мы должны понимать «человека», который должен сам определить себе жизненный путь, проходящий через определённые жизненные трудности (горные камни), с которыми он сам должен справиться без помощи людей, которые направляют его по другому пути, для того чтобы стать «рекой», то есть достичь цели и успеха.

Далее рассмотрим были ли адекватно интерпретированы данные экстралингвистические характеристики оригинала и смогли ли передать в своих переводах социокультурные аспекты оригинала.

В переводе Н.Гребнева [3]:

В горах родник родился в некий год
И начал пробивать дорогу к рекам,
Но человек не пожалел забот,
Сочтя, что русло родниковых вод
Сотворено должно быть человеком.
Оставьте люди, пусть течёт он сам,
Мешать ему подмогой не годиться.
Пусть он, на радость и себе и нам,
Найдёт дорогу к рекам и морям
И сам борьбой нелёгкой насладиться.
В переводе А.Фаинберга [4]:
Ранней-ранней зарёю холодный и чистый
Пробудился родник среди гор каменистых.
Люди в горы пришли. Люди добрыми стали.
Валуны раздвигали и камни дробили,
Чтоб свободно струилась вода родника,
Чтоб дорога его оказалась легка.
Ах, оставьте его! Не лишайте исканий.
Пусть он сам, пробиваясь, ворочает камни.
Пусть он русло проложит к реке голубой.
Дайте, люди, ему насладиться борьбой.

Сравнив данные переводы, мы пришли к выводу, что оба перевода в определённой степени соответствуют оригиналу с точки зрения прагматического критерия, так как передают качественные и количественные модели образов оригинала, которые мы выразили в следующей сравнительной таблице эквивалентности лексем (см. таблицу 1):

Таблица 1

Оригинал	Перевод Н.Гребнева	Перевод А.Фаинберга
кўз очди (1) ¹	родился (1)	пробудился (1)
булок (1)	родник (1), родниковые воды (1)	родник (1), родниковая вода (1)
йўл (3)	дорога (2), русло (1)	дорога (1), русло (1)
дарёлар (1)	реки (2), моря (1)	река (1)
рахм этмоқчи (1)	не пожалел забот (1)	стали добрыми (1)
одамлар (2)	человек (2), люди (1)	люди (3)
тоғ (1), тоғу тошлар (1)	горы (1)	горы (1), горы каменистые (1), валуны (1), камни (2)
майли (2)	пусть (2)	пусть (2), дайте (1)
тегмангиз, кўйинг (2)	оставьте, не мешайте (2)	оставьте, не лишайте (2)
ўз (2)	сам (2), себе (1)	сам (1)
топсин (1)	найдёт (1)	пробиваясь (1), проложит (1)
завқласин (1)	насладиться (1), радость (1)	насладиться (1)
кураш (1)	борьба (1)	борьба (1)

Как видим из полученных данных, переводчики допускают некоторые отклонения от точного воспроизведения оригинала для сохранения центральной роли основных моделей образов в экстралингвистическом понимании. Так, в тексте оригинала мы наблюдаем нижеследующие взаимосвязанные текстуальные понятия и ассоциации, как:

1) *булок* - *тоғу тошлар* (родник – горные камни), у Н.Гребнева: родник – горы, у А.Фаинберга: родник – горы каменистые;

2) *одамлар* - *рахм* (люди – жалость), у Н.Гребнева: человек – забота, у А.Фаинберга: люди – доброта;

3) *ўз йўлини* – *кураш* (своя дорога – борьба), у Н.Гребнева: дорога к рекам – своя борьба, у А.Фаинберга: русло – борьба.

1 В скобках мы указали количество лексем, которое было использовано в тексте авторами оригинала и переводов.

Исходя из полученных данных, мы можем сделать вывод, что с точки зрения прагматического соответствия, переводчики адекватно отождествили сигнальный образный ряд в своих переводах на русский язык, через который автор оригинала хотел донести до читателей основную житейскую мудрость. А.Арипов через поэтические строки даёт наставление о том, что каждый человек сам должен пройти свой «каменистый путь», чтобы потом испытать наслаждение и восторг от «нелёгкой борьбы». Данное утверждение чётко выражается в третьей модели образов «своя дорога – борьба» (ўз йўлини – кураш).

Таким образом, переводчику узбекской поэзии необходимо понять, почувствовать образный мир художника, принципы его мышления, систему его деталей, эпитетов и метафор. Ведь проблема перевода поэзии Узбекистана состоит в том, чтобы сохранить лучшее в великой традиции и одновременно увидеть и передать новую лексику средствами языка перевода, вводя в аруз и другие традиционные формы стихосложения новый ряд слов-понятий и образных лексем с точки зрения прагматического аспекта.

Список использованной литературы:

1. Тураева Э.У. К вопросу изучения идиолекта творца (на примере поэзии А. Арипова). // Вестник Челябинского государственного университета. - 2012. - № 5 (259). - Вып. 63. - С. 158–160.
2. Орипов А. Булок. Танланган асарлар, 1-ж. - Тошкент, 2000. - С. 39.
3. Гребнев Н. Родник. Ветер моего края. - Москва, 1988. - С. 34.
4. Файнберг А. Родник. Удивление. Стихотворения. - Ташкент, 1985. - С. 71.

ҚАРАҚАЛПАҚ ХАЛЫҚ ДЭСТАНЛАРЫНДА ПЕРЗЕНТСИЗ АТАЛАР МОТИВИ

Исаков Руслан Узақбаевич,
Ўзбекистан Республикасы Илимлер Академиясы,
Қарақалпақстан бөлими,
Қарақалпақ гуманитар илимлер илим изертлеу
институтының таяныш докторанты
телефон: +90 727-54-55

АННОТАЦИЯ: Қарақалпақ миллий қаҳарманлық дэстанларында перзентсиз аталар темасы бойынша эпикалық мағлыұматлар оғада гиреўли орын ийелейди. Бул дэстанлардағы перзентсиз аталар көпшилик жағдайда ханлар, бай адамлар хэм ел-халыққа белгили тулғалар болып есапланады. Ал, бас қаҳарманлар болса олардың Тэнриден, қырық шилтен еренлер, Қыдыр Ильяс баба хэм басқа да иләхий күшлерден тилеп алған перзентлери болып табылады.

ГИЛТ СӨЗЛЕР: Миллий қаҳарманлық дэстанлар, иләхий күшлер, тарийхый дәреклер, перзентсиз аталар, параллеллер, мотивлер. сюжетлер, образлар.

Миллий қаҳарманлық дэстанларында перзентсиз аталар темасы бойынша эпикалық мағлыұматлар оғада басым орын ийелейди. Бул бойынша бүгинги күнде бир қатар кең көлемли илимий изертлеу жумыслары алып барылмақта. Сол қатары, ол айырым басқа миллий эпикалық дөретпелериниң ерте ўақытлардан қәлиплесип киятырған фольклорлық дөретпелеринде де жийи ушырасады хэм хәр бири өзине ылайық өзгешеликлерге ийе сюжетлер қатарынан орын алады. Бул теманы қарақалпақ халық дэстанларының мысалында үйрениў барысында миллий дөретпелерден орын алған перзентсизлик темасын тарийхый мәдений көзқарастан салыстырып үйрениў әҳмийетли. Тек усындай жоллар менен қарақалпақ халық дэстанларының өзлерине ылайық сюжетлик қатламларын анықлаўға жол ашып алыўымыз мүмкин.

Қарақалпақ қаҳарманлық дэстанлардағы перзентсиз аталар мотивиниң тийкарғы белгилериниң бири қартайған, күшлери қалмаған, дүньядан өткен ўақытларында оларды азалап мәңгилик сапарға атландыратуғын, мал дүньясына ийелик ететуғын, ислерин даўамлаўшы перзентке зәриў ақсақал урыў басшылар турады. «Алпамыс» дэстанының Өгиз жыраў вариантынан бир мысал алып қарайық; «Байбөри, Байсары деген еки теңлес бай болып, булар дүньяға келди. Мереке сейил, ат шабысты қыздырып, екеўи қушақласып дос болды. Екеўиниң алдына түскендей Байсында адам болмады, дүньяның қызығы менен екеўи бийперзент өтип баратыр еди...». Бундай мазмун қарақалпақ вариантларының көпшилигине тән болыўы менен бир қатарда қазақша вариантларында Байбөри 80 жасар ғарры болып тәрийпенеди. Бул мотив «Алпомиш» дэстанында урыў басшылары Байбөри хэм Байсары екеўи туўысқан, бир атаның перзентлери; «Байбөри менен Байсары – екеўи үлкейди. Байсары бай еди, Байбөри шай (шақ еди) еди, бул екеўиде перзентсиз болды» делинген. Биз усы үш варианттың өзгешеликлерин дыққат аўдара отырып олардың орайында бир дәректің сәўлеленгенлигин көремиз. Буннан басқа «Қоблан» дэстанының версияларында да «сақалы буўрыл» болған ямаса жасы сексенге келген аталардың шерли толғанысларын сезинемиз.

Бул тема қаҳарманлық дэстанлар ушын да хэм басқа жанрлардағы дэстан ушын да характерли. «Шәрьяр» Өтенияз жыраў вариантында Шахидарап «Жасы қырық беске барды, тоққыз ҳаял алды, я улдан, я қыздан перзент нышан көре билмеди» - деп берилген.

Ал, Қуламет жыраў вариантында:

Әдалат тахтына минди

Патшалық дәўранын сүрди

Тоғыз зайып алды

Алтмыш үш жасына келди

Сақалы аппақ қуўрады

Бирақ хеш перзент болмады» - деп келтирилген. Көзге көринип турғанындай перзентсиз аталардың жасын анықлаў дэстанды атқарыўшылардың бийлигинде екенлиги дыққатқа алыныўы керек. Солай болсада эпикалық дөретпелердиң басым бөлегинде халдан тайған,

жасы жеткен ата-аналар ҳаққинда сөз етиледі.

Деген менен миллий дэстанларымызда қартайған аталардың нийетлерин бэржай келтиретуғын иләхий күшлердің образларының ўақыт өтиўи менен өзгерислерге ушырағанлығын сезиниўимиз мүмкин. Усындай перзентсизлик мотивлери «Гөрүғлы», «Хүрлиха-Хэмира», «Шийрин-Шекер», «Бозуғлан», «Жаханша», «Зийнеп-Алтынгүл» дэстанларынында орын алған. Перзентсизлик мотиви дэстанға баслама сыпатында көриниўи олардың қандайда бир дәреклерге тийкарланғанлығынан дәрек береді. Бундай баслама тек қарақалпақ дэстанларында ғана емес ал басқа да халықлардың эпикалық дөретпелеринен орын алған. Мысалы, қазақлардың «Шора батыр», «Ер-Сайым», өзбеклердің «Шийрин-Шекер», «Хэмира», «Сейпул-Мелик», қырғызлардың «Манас» дэстанларында да аталардың перзентсиз екенлиги ўақыяны баслаўшы сюжет түринде көринеди. Бул мотив туўралы гүрриңлер әйемги Египет аўызеки дөретпелеринде де сақланған.

Жоқарыда сөз етип өткен қарақалпақ дэстанларындағы жоқарғы ғайры күшлерден перзент тилеў дэстүри халқымыздың бурынлы соңғы турмысынан орын алып киятырған көп түрлериниң айырымлары ғана екенлиги гүмансыз. Бирақ, усы дэстүрлер өзлериниң тарийхый дәреклериниң тереңлиги жағынан хэм халқымыз арасындағы күнделикли турмысқа бурынғы дэстүрлер есабында әбден ийкемлесип қалғанлығынан елеге шекем ири эпикалық шығармалардың баслы түйинлериниң бири болып жүргени анық.

Перзентсиз атаның перзентли болыўындағы бундай эпикалық мағлыўматлар басқа халықлардың эпикалық дөретпелериненде орын алған. Мәселен: Алманың хэмиле дөретиў қәсийети туўралы Сибирь аўызеки дөретпелеринде де сөз етиледі. Онда перзентсиз саўдагер бир жарлы адамның мәсләхәти бойынша базардан алма сатып алады. Ол сатып алған алмасының жартысын хаялына, жартысын бийесине жегизеди. Арадан ўақыт өткеннен кейин оның хаялы ул туўады, ал бийеси қулын туўады.

Усы тақылеттеги эпикалық параллеллер дүнья жүзи халықларының көпшилигиниң фольклорлық дөретпелерине тән болыўы менен бир қатарда, белгили дәрежеде мәдений қатнаслардың хәўиж алғанлығынан дәрек береді. Әсиресе, этникалық жақтан бир-бирине жақын халықлар араларындағы ўақыялық ямаса мотивлик үйлесимликлер, перзенттиң туўылыўына байланыслы эпикалық мағлыўматлар генетикалық әхмийетке ийе болып, қарақалпақ халқының аўызеки дөретиўшилиқ орталықта узақ дәўирлерден берли салмақлы орнының қәлиплесип, раўажланып киятырғанлығынан дәрек береді.

Пайдаланылған әдебиятлардың дизими

1. Қарақалпақ фольклоры, Көп томлық. Нөкис, «Қарақалпақстан», 2007.
2. Алпомиш. Ташкент. 1987.
3. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. II том. «Шәрьяр». Қуламет жыраў варианты. Нөкис. «Қарақалпақстан». 1984.
4. Урманчиев Ф. Мотив бездетности в тюркском эпосе // Советская тюркология. – Баку. 1988.

RUS TILI FANINING RIVOJLANISH TARIXI

Davletova Manzura, Matchanova Shoira

Xorazm viloyati Gurlan tumani
30- maktabning “Rus tili va adabiyoti”
fani o‘qituvchilari

Azaldan til barcha bilimlar va tabiatning kaliti hisoblanadi. Til deganda insoniyat jamiyatining barcha davrida mavjud bo‘lgan ijtimoiy hodisalar tushuniladi. Tilning asosiy maqsadi bu aloqa vositasidir. Til tafakkur, inson ongi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, fikr va tuyg‘ularimizni shakllantirish va ifodalash vositasi bo‘lib xizmat qiladi.

Dunyoda ikki mingdan ortiq til mavjud bo‘lib. Ular orasida rus tili eng ko‘p ishlatiladigan tillardan biridir. Zamonaviy rus tili qadimgi rus (Sharqiy slavyan) tilining davomidir. Qadimgi rus tilida IX asrda Kiyev davlati tarkibida qadimgi rus millatiga asos solgan Sharqiy slavyan qabilalari gaplashgan. Bu til boshqa slavyan xalqlarining tillari bilan katta o‘xshashliklarga ega bo‘lgan. Ammo allaqachon ba’zi fonetik va leksik xususiyatlar bilan ajralib turgan. Barcha slavyan tillari (polyak, chex, slovak, serb - xorvat, sloven, makedon, bolgar, ukrain, belorus, rus) umumiy ildizdan-yagona proto - slavyan tilidan kelib chiqqan. XIV-XV asrlarda esa qadimgi rus millatining yagona tili asosida Kiyev davlatining parchalanishi natijasida uchta mustaqil til paydo bo‘lgan: ruslar, ukrainlar va beloruslar, millatlar shakllanishi bilan milliy tillarga aylangan. Rossiyada kitob yozish an’anasining shakllanishi va rivojlanishi, rus tili tarixining asosiy bosqichlari, ilk kirilcha matnlar Sharqiy slavyanlar orasida X asrda paydo bo‘lgan. 988 yilda rus tilida kitob yozish boshlandi. Xronikada Yaroslav dono bo‘lgan davrda ishlagan ko‘plab ulamolar haqida hikoya qilinadi. Ko‘pincha liturgik kitoblar mos keladi. Sharqiy slavyan qo‘lyozma kitoblarining asl nusxalari asosan slavyan skriptini yaratuvchilarining talabalari Kiril va Metyusiylarning asarlariga oid Janubiy slavyan qo‘lyozmalari bo‘lgan. Yozishmalar jarayonida asl til Sharqiy slavyan tiliga moslashtirilgan.

XX asr o‘rtalaridan boshlab butun jahonda rus tilini o‘rganish keng tarqaldi. Hozirgi paytda rus tili dunyodagi 100 dan ortiq mamlakatda o‘qitiladi. 1967 yilda rus tili va adabiyoti o‘qituvchilarining xalqaro assotsiatsiyasi, 1973 yilda A. S. Pushkin nomidagi rus tili instituti tashkil etilgan.

Rus tili dunyoning eng keng tarqalgan va boy tillaridan biri bo‘lib, ular tarqaladigan asosiy hududdan tashqarida turli millat vakillari tomonidan so‘zlashiladi, nafaqat ushbu tillarning ona tillari bilan, balki o‘zlari bilan ham muloqot qiladi.

Zamonaviy rus adabiy tilining sinonim so‘zlarini, ularning nutq xususiyatlarini hamda rus nutq odobi va madaniyatida ishlatishning to‘liq tavsiflanishi A.P. Yevgenyeva tomonidan amalga oshirildi. Mehnat qilingan ishlar samarasi o‘laroq, 1975-yilda bir jildli “Sinonimlar lug‘ati. Ma’lumot-qo‘llanma”(mual. tarj.) tuzildi. 1997-yilda V.V.Vinogradov nomidagi Rossiya Fanlar akademiyasida Yu.D.Apresyan boshchiligidagi rus tili sinonimlarining yangi izohli lug‘ati yaratildi. Ushbu lug‘at tilni yaxlit tavsiflash tamoyillariga muvofiq tuzilgan. Lug‘atda sinonim so‘zlar orasidagi semantik, pragmatik, kommunikativ va boshqa o‘xshashliklar hamda farqlanishlar, shuningdek, bu farqlanishlarning qisman neytral holdagi ko‘rinishi tavsiflanadi.

Davlat yoki rasmiy davlat bo‘lgan chet ellarda ishlatiladigan ingliz va boshqa ba’zi tillar singari, rus tili Rossiyadan tashqarida ham keng qo‘llanilib kelinmoqda. Masalan, xalqaro (davlatlararo) aloqaning turli sohalarida foydalaniladi. U “fan tili” vazifasini bajaradi hamda turli mamlakatlar olimlari o‘rtasidagi aloqa vositasi, umuminsoniy bilimlarni kodlash va saqlash vositasi bo‘lib xizmat qilib kelmoqda. Statistik ko‘rsatkichlarga qaraganda barcha dunyo ma’lumotlarining 60-70%i ingliz va rus tillarida nashr qilinarkan. Rus tili - bu dunyo aloqa tizimlarining zaruriy aloqasi (radioeshittirishlar, havo va kosmik aloqalar va boshqalar)dir. Ingliz, rus va boshqa dunyo tillari nafaqat davlat funktsiyalarining o‘ziga xos xususiyati bilan tavsiflanadi balki, ushbu tillarni o‘rganish va foydalanish uchun ongli ravishda tanlab olinadi. Ya’ni ko‘p mamlakatlar maktablari va universitetlarida o‘qitish mavzusi, xalqaro miqyosda “ishlaydigan til” sifatida huquqiy tan olinishi, odamlar, birinchi navbatda BMT, xalqaro kongresslarda va boshqa joylarda rus tilining qo‘llanilishi uning nufuzi sezilarli darajada yuqori ekanligidan dalolat beradi.

Adabiyotlar:

1. Rus tili madaniyati. (Darslik) Maslov V.G., 2010 - 160 b.
2. Rus tili va nutq madaniyati: Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. L.A. Vvedenskaya,
3. L.G. Pavlova, E.Yu. Kashaeva, Rostov n / a: "Feniks" nashriyoti, 2001. - 544 b.
4. Rus tili va nutq madaniyati / I. A. Dolbina, T. A. Karpinets, O.A. Saltakova; Kuzbas davlat texnika universiteti, 2011 .-- 63s.
5. XX asr oxiridagi rus tili. V.L. Vorontsova va boshqalar - M.: Rus madaniyatining tillari, 2009. - 478 b.
6. Zamonaviy rus tili. Darslik. Valgina N.S., Rosenthal D.E., Fomina M.I., 2002.nashr, 528s.

КОНФЛИКТЛИ МАТНЛАРНИ ЛИНГВОКРИМИНАЛИСТИК ТАДҚИҚ ҚИЛИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ТАМОЙИЛЛАРИ

Ўрозов Жуманазар Норқизилович

Алишер Навоий номидаги

ТошДЎТАУ ўқитувчиси

+998973827492

Jumanazarurazov1992@gmail.com

Аннотация: Тергов, суриштирув жараёнида конфликтли матнларни лингвокриминалистик тадқиқ қилишнинг умумий тамойиллари ҳақида гап борган. Бунда конфликтли матнни текширишнинг энг мақбул умумий мезони лингвокриминалистик тамойилларига, унинг асосий қоидаларига асосланади. Ушбу талабларга риоя қилиш сифатли экспертиза учун жуда муҳим ҳисобланади.

Калит сўзлар: лингвокриминалистика, лингвокриминалистик экспертиза, юридик лингвистика, умумий тамойиллар.

Бугунги кунда олимлар томонидан бир қанча лингвокриминалистик тадқиқотлар амалга оширилган бўлса-да, унинг айрим жиҳатлари муфассал ўганилмаган. Жумладан, лингвокриминалистик тадқиқот ўтказишнинг ягона методологияси; тахминий экстремистик характердаги матнлардаги билвосита ва яширин мурожаатларни аниқлашнинг лингвистик мезонлари; конфликтли матннинг “тажовузкорлиги” тушунчасининг лингвистик белгиларни аниқлаш муҳим аҳамият касб этади. Юридик лингвистика ривожининг ҳозирги босқичида лингвокриминалистиканинг универсал методологиясини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ. Бу таҳлилга берилаётган материалнинг ўзига хос хусусиятлари билан бевосита боғлиқ бўлиб, бирёқламалик имкониятини истисно қилади.

Бу ўринда шуни алоҳида айтиш жоизли, суд-тергов жараёнининг барча босқичларида ягона тадқиқот тамойилларга бўлган талаб кучайиб бормоқда. Лингвокриминалистик тадқиқ жараёнида умумий талабларнинг йўқлиги давогарларнинг эътирозини келтириб чиқаради, натижада кўплаб муҳокама ва эътирозларга сабаб бўлиши мумкин. Шу боисдан лингвистик экспертизалар негизида лингвокриминалистик тадқиқ ўтказишнинг умумий тамойилларини ишлаб чиқиш, самарали методларни белгилаш ва амалда қўллаш эҳтиёжи мавжуд.

Ушбу босқичда конфликтли матнни текширишнинг энг мақбул умумий мезони лингвокриминалистик тамойилларига, унинг асосий қоидаларига асосланади. Ушбу талабларга риоя қилиш сифатли экспертиза учун жуда муҳим ҳисобланади. Айнан лингвокриминалистик экспертиза жараёнида ягона услубий талабларнинг йўқлиги ва судда ушбу далил манбасининг сифати ва ишончлилигига, айниқса, экстремистик мазмундаги матнларни экспертизадан ўтказишда аниқ бир тамойилнинг йўқлиги амалиётга шу соҳа мутахассисларининг ишини жуда қийинлаштирмоқда. Бу эса, суд амалиётида судланувчига нисбатан нотўғри жазо белгилашга олиб келмоқда.

Лингвокриминалистик тадқиқнинг маълум бир тамойиллари қисман бўлса-да ишлаб чиқилган. Жумладан, М.В.Аблин мунозарали матнни лингвокриминалистик тадқиқ қилишда қуйидаги тамойилларни келтириб ўтади:

- 1) экспертизанинг рухсат етилган объекти тамойили;
- 2) матнни комплекс таҳлил қилиш тамойили;
- 3) экспертиза натижаси учун шахсий жавобгарлик тамойили;
- 4) экспертизанинг илмий асослилиги тамойили;
- 5) компетентсия тамойили;
- 6) хулосаларнинг ноаниқлик тамойили;
- 7) Эксперт хулосасини тақдим этишнинг қулайлик тамойили.

Бизнинг фикримизча, ушбу тамойиллар конфликтли матнни лингвокриминалистик тадқиқ қилишнинг умумий томонларини қамраб олади. Бу эса, матн мазмунини очиб беришда етарли бўлмаслиги мумкин. Бироқ экспертиза жараёнида матнни таҳлил қилиш методологиясини ишлаб чиқиш учун фундаментал аҳамият касб этади.

Шундан келиб чиқиб, биз қуйидаги тамойилларни таклиф этамиз:

1) экспертиза ўтказишнинг қонунийлик тамойили;
2) ҳар бир таҳлил қилинаётган конфликтли матнга объектив ёндашиш тамойили;
3) конфликтли матнни таҳлил қилишда метод ва усуллардан ўринли фойдаланиш тамойил;

4) конфликтли матнда сўз ёки иборани қўллаш контекстини ҳисобга олиш тамойили;
5) конфликтли матнда сўз ёки иборани қўллаш жарайинида унинг прагматик (ҳолати) томонини ҳисобга олиш тамойили;

6) конфликтли матнда сўз ва ибораларнинг кўп маънолилигини ҳисобга олиш тамойили.

Ушбу тамойиллар конфликтли матнни лингвокриминалистик тадқиқ қилишда қандай аҳамиятга эга эканлигини кўриб чиқамиз.

1. Экспертиза ўтказишнинг қонунийлик тамойили. Бунда лингвокриминалист қонун доирасидан четга чиқмаган ҳолда матнни тадқиқ қилиши тушунилади.

2. Ҳар бир таҳлил қилинаётган конфликтли матнга объектив ёндашиш тамойили. Лингвокриминалист матнни тадқиқ қилишда ҳолисона ёндашиши талаб этилади. Тергов жараёнидаги конфликтли матнларга ҳолисона ва адолатли ечим топишга ёрдам беришда лингвист-экспертлар кўрсатилган билим ва малакаларга эга бўлишлари лозим. Зарурат туғилган ҳоллардагина мутахассис (диний уламо, юрист, психолог) ёрдамига таяниш мумкин.

3. Конфликтли матнни таҳлил қилишда метод ва усуллардан ўринли фойдаланиш тамойили. Лингвокриминалистик тадқиқ жараёнида конфликтли матн ҳулосаси учун қўлланиладиган методлар экспертизада муҳим аҳамият касб этади. Бу ўринда шуни таъкислаш керакки, лингвокриминалист таяниши лозим бўлган методлар, қўйилган мақсадга эришишга, масалани ойдинлаштиришга хизмат қилмоғи керак. Бунда метод нималарга хизмат қилиши лозим ва уларни қандай ишлатиш керак, деган масалага ойдинлик киритиб олсак:

– ҳар бир қўлланиладиган метод муаммога объектив ёндашиш имкониятини бериши лозим;

– матндаги апелляция таърифлари, зиддиятдаги тажовузкорлик белгилари, баёнотлар, кескин салбий баҳолашни аниқлаш техникасида ҳуқуқий тилшунослик, умумий лингвистик усулларни тўғри қўллаш олиш;

– хусусий усул ва методлар қамрови тор бўлганида ёки мутлақо бўлмаган ҳолатларда умумий лингвистик усуллар орқали (камида иккитаси) асослаш ва ушбу усуллардан фойдаланиш;

– конфликтли матннинг турли кўринишларида (оғзаки, аудио ёки видео кўринишидаги материаллар, микроблог матнлари – комментарий, твит) қўлланиладиган усуллар айнан бир хил такрорланмайди. Экспертиза қилинаётган матн характерида келиб чиққан ҳолда самарали методни танлай олиш;

– лингвист мутахассис ва лингвокриминалист томонидан қўлланиладиган методлар моҳиятан бир-биридан фарқ қилмоғи лозим;

4. Конфликтли матнда сўз ёки иборани қўллаш контекстини ҳисобга олиш тамойили. Кўп маъноlilik ва контекстни ҳисобга олиш, айниқса, ҳақорат қилиш, шаъни, қадр-қимматини камситиш ва ишбилармонлик обрўсига путур етказиш тўғрисидаги даъволарни кўриб чиқишда муҳим аҳамият касб этади. Потенциал ҳақоратли сўзлар, контекстда қўлланилганда, даъвогарга ишора қилмаслиги ёки бу шахсга хос бўлмаган маънода ишлатилиши мумкин, аммо сўзловчининг субъектив ҳис-туйғуларини ифодаб келади. Ҳатто одобсиз сўзлар ҳам ҳақорат сифатида емас, балки сўзловчининг шахсий ҳиссиётини ифодалаш сифатида ишлатилиши мумкин.

5. Конфликтли матнда сўз ёки иборани қўллаш жарайинида унинг прагматик (ҳолати) томонини ҳисобга олиш тамойили. Мунозарали соъз ва баёнотдан фойдаланишнинг коммуникатив ҳолатини ҳисобга олиш керак. Вазият сўзнинг қайси маънода ишлатилишини аниқлаб бериши мумкин.

Масалан: *Оператсия ажойиб ўтди!*

Ушбу вазиятда бу ибора кимнинг тилидан айтилганига қараб – оқ халатли одам, банкир, формадаги политеячи, формадаги ҳарбий – оператсия сўзининг турли маънолари кўриб чиқилиши мумкин:

1. Жарроҳлик аралашуви.

2. Ҳар қандай молиявий ҳужжатларни расмийлаштириш бўйича ҳаракатлар.

3. Жиноятчини қидириш ва ушлаш бўйича келишилган ҳаракатлар.

4. Битта вазифани бажариш мақсадида бирлаштирилган жанговар ҳаракатлар йиғиндиси.

Яна бир мисол. Даъвогарнинг “Судя – аҳмоқ” деган кўрсатмаси экспертиза учун такдим этилди, судя буни унга нисбатан ҳақорат деб ҳисоблади.

Аҳмоқ сўзининг семантикасини таҳлил қилиш ушбу со'знинг иккита маъносини аниқлади:

1. Аҳмоқлик билан касалланган бемор (тиббий).

2. Жуда аҳмоқ одам (сўзлашув тилида).

Мунозарали вазиятда аҳмоқ сўзи сўзлашув услубида, мажозий маънода қўлланган, у тиббий эмас, балки маиший ҳолатда ишлатилган.

Суд мажлисидаги вазиятни таҳлил қилиш, даъвогар ва гувоҳларнинг кўрсатмаларини таҳлил қилиш шуни кўрсатдики, баҳсли баёнот судланувчи томонидан суд залидан чиқиб кетаётганда эшик олдида айтилган ва у айнан судяга айтилмаган. Судланувчи ҳакамга қарамаган эди, судя унинг орқасида эди, у бу гапни судянинг ақлий қобилятига субъектив баҳо сифатида димоғида айтди. Бу судянинг хатти-ҳаракатларига ўзининг субъектив баҳоси ифодасидир, маданиятсиз, аммо судяга айтилмаган баёнотдир ва судя ҳақорат учун даъво аризаси билан мурожаат қила олмайди.

Коммуникатив вазиятни ҳисобга оладиган бўлсак, баҳсли сўз қўлланилишида судяни ҳақорат қилиш белгилари йўқлигини кўрсатади – “Судя аҳмоқ” деган гап судяга шахсан айтилмаган, судяни ҳуқуқбузарлик қилган шахс сифатида тавсифламайди, ҳар қандай ахлоқий меъёрлар ёки қонунларга зид эмас. Бу нутқ маданияти меъёрларини бузади, судланувчининг маданияти йўқлигидан далолат беради, лекин ҳуқуқий тартибга солинмайди. Шундай қилиб, лингвокриминалистик таҳлилнинг ушбу тамойиллари баҳсли матнни объектив баҳолаш учун муҳим аҳамиятга эга ва самарали лингвокриминалистик экспертиза учун биргаликда қўлланилиши керак.

6. Конфликтли матнда сўз ва ибораларнинг кўп маънолилигини ҳисобга олиш тамойили. Нутқдаги сўзлар полисемантик бўлиб, маълум бир матнда полисемантик сўзнинг маъноларидан бири одатда янгилашиб бораверади. Лингвистик иборалар ҳам турли контекстларда турли маънога эга бўлиши мумкин ва маълум бир матнда берилган лисоний ифода қайси маънода актуаллашганлиги, у берилган матнда қандай ўзига хос мазмунни эгаллашини кўрсатади. Шу билан бирга, турли сабабларга кўра (еҳтиётсизлик ёки қасддан) даъвогар ёки жавобгар фойдаланган сўз ёки иборада турли хил маъноларни кўришлари мумкин, бу эса баҳсли матннинг маъносини изоҳлашда низога олиб келади. Сўзнинг полисемиясини аниқлашда замонавий жаргон ва арголар, сўзнинг замонавий матнларда қўлланилишини таҳлил қилиш керак, чунки бу сўз ҳозирги вақтда амалиётда мавжуд бўлган, лекин луғатларда акс эттирилмаган янги маъноларга эга бўлиши мумкин.

Демак, Хулоса қилиб шуни айтишимиз мумкинки, юқорида таҳлил қилинган тамойиллар конфликтли матнни объектив баҳолаш учун муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. М.В.Аблин Теоретико-методологическое обоснование лингвистической экспертизы по делам об экстремизме. Дисс. Фил.кан.наук. Уфа, 2015. 162 с.

2. Г. В. Кусов Анализ и диагностика признаков вербального оскорбления в судебной лингвистической экспертизе (типовая методика): монография. Краснодар: Издательский Дом - Юг, 2011. 156 с.

3. И.А. Стернин Анализ скрытых смыслов в тексте / И.А. Стернин. Воронеж: Истоки, 2011. 66 с.

TOVUSH O'RGATISHDA YOZUVNING XUSUSIYATI

Shaxnoza Mamajonova Abduvaliyevna

Namangan viloyati Norin tuman

33-maktab ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

992002683 shaxnoza@gmail.com

ANNOTATSIYA Savod o'rgatish jarayoni juda nozik faoliyat bo'lib, u o'qituvchidan yuksak pedagogik mahorat talab qiladi. Maqolada ona tili fanida savod o'rgatishning sodda metodik usullari keltirilgan. Undan ona tili fani o'qituvchilari metodik qo'llanma sifatida foydalanishlari mumkin.

KALIT SO'ZLAR: Tilshunoslik, Savod o'rgatish, savod chiqarish, o'quv jarayoni, alifbe davri, nutq o'stirish, harf, kesma alifbo, yozuv, tovush, o'qish.

Tilshunoslikda ma'lumki, nutq tovushlari til (leksika) uchun moddiy ashyo sanaladi. Inson tovushlar kompleksidan so'z hosil qiladi. Tildagi iboralar gaplar, tasviriy ifodalar, umuman, nutq ana shu tovushlar vositasida shakllanadi. Demak o'zbek tili tovush tilidir.

Tovush –akustik (aytilish) jihatdan biror jismning boshqa bir jism ta'sirida tebranishi va bu tebraning quloqqa eshitisilishi tovush deyiladi. Jismdagi tebranish havoni to'ldirantirganda tovush yuzaga keladi. Nutq tovushlari esa tovush paychalarining tebranishidan hosil bo'luvchi ovozdan va nutq organlarida paydodo bo'ladigan shovqindan iboratdir. Bu jarayon murakkab bo'lganligi uchun boshlaushga ta'rif berilmaydi. Lekin o'quvchi ng'ich ta'limda to'rif berilmaydi. Lekin o'quvchi tovush haqida to'g'ri ilmiy tasavvur hosil qilishi uchun amaliy mashqlar o'tkazish kerak. Savod o'rgatish davridayoq so'zning tovush tarkibi ustida ishlanadi. O'quvchilar ketma-ket eshitilgan so'z tovushlardan tuzilganligini anglay boshlaydilar.

Maktab tajribasi shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarni dastlab tovush bilan tanishtirishda ularga yaqin va tushunarli ajratish maqsadga muvofiqdir. Masalan, o-t-a, o-n-a, s-u-v, n-o-n kabi. Bu xil ish “Kesma alifbo” bilan amaliy tarzda bajarilsa, yaxshi natija beradi yoki bo'g'inlar jadvalidan foydalanish mumkin.

Bo'g'in jadvali bilan ishlash tartibi:

- O'qituvchi ko'rsatgan bo'g'inlarni o'quvchilar o'qiydilar;
- O'qituvchi bo'ginni aytadi, xattaxtaga chiqqan o'quvchi jadvaldan topib ko'rsatadi;
- O'qituvchi jadvaldan ikkita bo'g'inni ko'rsatdi, o'quvchi ularni bir so'z qilib o'qiydi;
- O'qituvchi so'z kartochkasidan ikki bo'g'inli so'zni ko'rsatadi o'quvchi jadvaldan o'sha bo'g'inni topadi;

Tilshunoslikdan ma'lumki, nutq tovushlari til (leksika) uchun moddiy ashyo sanaladi. Inson tovushlar kompleksidan so'z hosil qiladi. Tildagi iboralar, gaplar, tasviriy ifodalar, umuman, nutq ana shu tovushlar vositasida shakllanadi. Demak, o'zbek tili tovush tilidir. Tovush nima? Akustik (aytilish) jihatdan biror jismning boshqabir jism ta'sirida tebranishi va bu tebranishning quloqqa eshitisilishi tovush deyiladi. Jismdagi tebranish havoni to'ldirantirganda tovush yuzaga keladi. Nutq tovushlari esa tovush paychalarining tebranishidan hosil bo'luvchi ovozdan va nutq organlarida paydo bo'ladigan shovqindan iboratdir. Bu jarayon murakkab bo'lganligi uchun boshlang'ich ta'limda tovushga ta'rif berilmaydi. Lekin o'quvchi tovush haqida to'g'ri ilmiy tasavvur hosil qilishi uchun amaliy mashqlar o'tkaziladi. Savod o'rgatish davridayoq so'zning tovush tarkibi ustida ishlanadi. O'quvchilar ketma-ket o'tkaziladigan mashg'ulotlardan keyin aytilgan yoki eshitilgan so'z tovushlardan tuzilganligini anglay boshlaydilar, lekin yetti yoshli bola uchun tovush nimaligini aniq-tiniq tushunish so'z va bo'g'inni tushunishga nisbatan qiyinroq kechadi. Maktab tajribasi shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarni dastlab tovush bilan tanishtirishda ularga yaqin va tushunarli bo'lgan so'zni tanlab, shu so'z tarkibidagi tovushlarni ajratish maqsadga muvofiqdir. Masalan, o-t-a, o-n-a, s-u-v, n-o-n kabi. Bu xil ish «Kesma alifbo» bilan amaliy tarzda bajarilsa, yaxshi natija beradi yoki bo'g'inlar jadvalidan ham foydalanish mumkin. «Savod o'rgatish metodikasi» (Q. Abdullayeva, 1966)da bo'g'in jadvali bilan ishlash tartibi quyidagicha ko'rsatilgan: — o'qituvchi ko'rsatgan bo'g'inlarni o'quvchilar o'qiydilar; — o'qituvchi bo'g'inni aytadi, xattaxtaga chiqqan o'quvchi jadvaldan topib ko'rsatadi; — o'qituvchi jadvaldan ikkita bo'g'inni ko'rsatadi, o'quvchi ularni bir so'z qilib o'qiydi; — o'qituvchi so'z kartochkasidan ikki bo'g'inli so'zni ko'rsatadi, o'quvchi jadvaldan o'sha bo'g'inlarni topadi; — o'qituvchi biror bo'g'inni ko'rsatadi, o'quvchi so'z

yasash mumkin bo‘lgan unga mos bo‘g‘inni aniqlaydi; —so‘z yasash mumkin bo‘lgan ikki bo‘g‘inni jadvaldan ko‘rsatish o‘quvchilarning o‘ziga topshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ona tili o‘qitish metodikasi. Mamatov. G.A. Boqiyeva.X.S. Masharipov.U Toshkent-2014
2. Ona tili o‘qitish metodikasi . Karima Qosimova, Safo Matchonov, Xolida G‘ulomova, Sharofat Yo‘ldasheva Sharofjon Sariyeva. Toshkent-2009
3. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. G‘oyibnazar Ernazar. Toshkent-2013
4. Ona tili o‘qitish metodikasi. Ziyonet.

ОНА ТИЛИ ДАРSLARIDA SINFDAN TASHQARI ISHLAR VA ULARNING AHAMIYATI

Allayarova Sanobar Jumanazarova

Xorazm viloyati Xonqa tumani

7 – maktab ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Qulmetova Dildora Rajabovna

Xorazm viloyati Xonqa tumani

7 – maktab ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada ona tili darslarida o'tkaziladigan sinfdan tashqari ishlar, turlari va ahamiyati haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Sinfdan tashqari ishlarning ta'limiy ahamiyati, turlari, afzalliklari.

Ona tilidan sinfdan tashqari olib boriladigan ishlar ham ta'limiy, ham tarbiyaviy maqsadlarni ko'zlaydi. Ona tilidan sinfdan tashqari ishlarni doimiy va mavsumiy tadbirlarga ajratish mumkin. Doimiy tadbirlarga to'garak mashg'ulotlari kiritilsa, qolganlari vaqti-vaqti bilan o'tkaziladigan tadbirlarga kiradi. To'garak sinfdan tashqari ishlarning asosiy turi bo'lib, u o'quvchilarning doimiy barqaror tarkibi bilan ish ko'radi. To'garakka a'zo bo'lish ixtiyoriy, ammo uning mashg'ulotlarida ishtirok etish majburiydir. Ona tili to'garagining a'zolari soni 12-15 o'quvchidan oshmasligi lozim. Ular parallel sinflardan iborat bo'lsa, mashg'ulotlarni samarali va qiziqarli tashkil etish imkoniyatlari kengayadi. Agar maktabda parallel sinflar bo'lmasa, to'garak a'zolari bitta sinfdan iborat bo'lishi ham mumkin.

Ona tili kabineti zamonaviy texnika vositalari, mashhur tilshunos olimlarning portretlari, donolarning til haqida aytgan hikmatli so'zlari, DTS talablari, tahlil namunalari, o'quvchilarning diktant, bayon va insho yozishlari uchun esdalik kabilar bilan jihozlangan bo'lishi, o'quv-metodik majmuani o'zida mujassamlashtirishi lozim.

Ona tili kabinetida ish qog'ozlaridan namunalar bo'lsa, o'quvchilar uchun ancha foydali bo'ladi. Metodbirlashma ona tili kabinetini zarur o'quv-tadrisiy qo'llanmalar bilan ta'minlashga alohida e'tibor berishi lozim. Ona tilidan sinfdan tashqari ishlarga savol-javob kechalari, uchrashuvlar, o'tkir zehnlilar mushoirasi, so'zlar olamiga sayohat, ko'rik-tanlovlar o'tkazish kabilar kiradi. Savol-javob kechasida o'quvchilar o'zlarini qiziqtirgan savollarga javoblar olishadi. Kechaga tayyorgarlik 1-1,5 oy oldin boshlanadi. O'quvchilar maktabda tashkil etilgan qutiga o'zlarini qiziqtirgan savollarni yozib tashlaydilar. Bu savollar mavzu jihatdan har xil bo'lishi mumkin. Masalan, “Markaziy Osiyo xalqlarining qadimgi yozuvlari qanday bo'lgan?”, “Lotin alifbosiga o'tish bizga nima beradi?” v.h.

Muayyan vaqt o'tgach, to'garak a'zoari savollarni yig'ib, ularga javob tayyorlaydilar va kechani tashkil etadilar. Uchrashuvlar ham juda katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. Unga ona tili darsliklarining mualliflari, mashhur tilshunos-olimlar, hukumat mukofotiga sazovor bo'lgan ona tili o'qituvchilari taklif etilishi mumkin. Ayniqsa, bular orasida maktabning sobiq talabalari bo'lsa, ularni taklif etish juda katta tarbiyaviy ahamiyatga ega.

O'tkir zehnlilar mushoirasining mavzusi ham 1-1,5 oy oldin e'lon qilinadi. Bellashadigan guruhlar o'zlariga sardor belgilaydilar. Mushoira shartlari asosida har bir guruh mustaqil tayyorgarlik ko'radi.

Mushoira ona tilining muayyan bir bo'limi yoki bir necha kichik mavzularni o'z ichiga olishi mumkin. Masalan, “Orfografiya”, “So'zning shakl va ma'no munosabati”, “Sodda gap turlari” kabi.

Ko'rik-tanlovlar ham sinfdan tashqari ishlarning muhim turlaridan biridir. Bu tadbir vaqti-vaqti bilan o'tkaziladigan tadbir bo'lib, uni tashkil etishda o'quvchilarning yoshi, bilim saviyasi hisobga olinadi. Chunonchi, agar boshlang'ich sinflarda “Kimning xati chiroyli?” kabi mavzular tanlansa, 5-6-sinflarda esa erkin mavzuda yozilgan insho bo'yicha tanlov o'tkazish mumkin.

Konferensiyalar ancha murakkab tadbirlardan biri bo'lib, u asosan 8 – 9va undan keyingi bosqichlarda o'tkaziladi. Bunda ham asosiy bosh mavzu oldindan o'quvchilarga ma'lum qilinadi: bu bosh mavzu kichik mavzularga ajratilib, uning har biri bo'yicha kimlar tayyorgarlik ko'rishi lozimligi belgilanadi. Bitta mavzu bo'yicha 3-4 nafar o'quvchi tayyorgarlik ko'rgan bo'lsa, ulardan biri asosiy ma'ruzachi, qolganlari qo'shimcha maruzachilar sifatida ishtirok etadilar.

Olimpiadalar ham sinfdan tashqari ishlarning bir turi bo'lib, unga ishtirok etish ixtiyoriydir. Bu tadbirga kuch sinashishni ixtiyor etgan barcha o'quvchilar ishtirok etishlari mumkin. Olimpiada g'oliblari maktab ma'muriyatining buyrug'i bilan rag'batlantiriladi.

Ona tili olimpiadalari yilda bir marta o'tkaziladigan tadbir. Bu tadbirning birinchi bosqichi maktabda, ikkinchi bosqichi tuman(shahar)da, uchinchi bosqichi viloyatda va to'rtinchi bosqichi Respublikada o'tkaziladi.

Xullas, sinfdan va maktabdan tashqari ishlar alohida-alohida tadbirlar sanalsa-da, ammo ular o'zaro bog'langan, biri ikkinchisini to'ldiradigan tadbirlardir.

Ona tilidan sinfdan tashqari ishlarning yuqorida tilga olingan barcha shakllarini tashkil etishida to'g'arak a'zolari faol ishtirok etadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Pespublikasining “Ta’lim to’g’risidagi Qonuni”. 1997-y 29-avgust.
2. B.To’xliyev, M.Shamsiyeva, T.Ziyadova. “O’zbek tili o’qitish metodikasi” Toshkent. “Yangi asr avlodi” nashriyoti. 2006-y.
3. A.G’ulomov, M.Qodirov “Ona tili o’qitish metodikasi” Toshkent. “Universitet” nashriyoti. 2001-y.
4. “O’zbek tilining asosiy imlo qoydalari” Toshkent. “O’qituvchi” nashriyoti 1995-y.

ОНА ТИЛИ О'QITISH METODLARI, DARSLARDA QO'LLASH

Xalilova Sapargul Qadamovna

Xorazm viloyati Shovot tumani

42 – maktab ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada ona tili darslarining o'qitish metodlari, darslarda qo'llash texnologiyasi haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: metodlar, o'qituvchi, axborot evristik metod.

Ona tili darslarida o'quvchilarga beriladigan bilimlar keyingi yillarda asosan nazariy asosga qurilayotganligi amaliy malakalarning sayozlashuviga olib kelmoqda.

Darsda asosan o'rganilayotgan qoidani yod oldirish va unga darslikdan misol keltirish va mashq ishlash bilan cheklanilmoqda. Dars davomida faqat darslik bilan ishlanmoqda.

Oqibatda o'qituvchi darslik o'qituvchisi, o'quvchi darslik o'quvchisi bo'lib qolmoqda. Shu sababli o'quvchilar darslikdan tashqari talablarni bajara olmayaptilar, hayotning o'zi misol va qoida ekanligini anglab yetmayaptilar.

Shunday ekan, amaliy bilimni shakllantirish asoslarini ishlab chiqishga diqqat qaratish lozim. Buning uchun darsda faqat mashqlar bilan cheklanmay, o'quvchilarning lug'at boyligini oshirish, lug'at ustida ishlashga o'rgatish, ularda to'g'ri talaffuz normalarini shakllantirish hamda fikrlash, tafakkur qilish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlar berish kerak.

Hozir o'quvchilarni har bir darsda faol ishtirok etishga undovchi noan'anaviy dars metodidan foydalanilyapti. Bu dars metodi hozirda turli joylarda o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatyapti.

Ona tili darslarida eng ko'p qo'llanadigan metod o'qituvchining bayoni metodi hisoblanadi. Bayon yordamida murakkabroq, ayniqsa, o'quvchilarga oldindan ma'lum bulmagan mavzular izohlanadi. Shuningdek, grammatik ta'rif mohiyatini tushuntirish, o'quvchilarga qo'shimcha ma'lumot berish, ularning savollariga javob berishda bayon metodidan foydalaniladi.

Ona tilidan o'rganiladigan material o'quvchilarga qisman oldingi sinfda tanish bo'lsa yoki yangi mavzu biror tomoni bilan oldin o'tilgan materialga bog'lansa, darsda suhbat metodidan foydalaniladi.

Suhbat o'quvchilar faolligini oshiradi. Ular o'qituvchi rahbarligida berilgan dalillarni kuzatadilar, o'zaro qiyoslaydilar va muhokama qiladilar, so'ng umumlashgan xulosa chiqaradilar. Suhbat o'quvchilarning nutq madaniyatini o'stirishda muhim omillardan biridir.

Suhbat 3 xil bo'ladi: axborot xarakteridagi suhbat, evristik suhbat, o'tilgan temani mustahkamlash maqsadida o'tkaziladigan suhbat.

O'tilganlarni mustahkamlash darslarida ko'proq bir bo'lim o'rganilsa yoki chorak yakuni, yil yakunida, ko'proq o'quvchilarning o'zlari ishlagan holda darslarni tashkil qilinadi. O'tilganlarni mustahkamlash maqsadida test savollarini yechish ham aytiladi.

Yil yakunidagi takrorlash darsida deyarli barcha o'quvchi test savollari va o'zaro savollar tuzadilar. Dars yanada jonli, qiziqarli chiqadi.

Til dalillarini kuzatish metodida grammatika, orfografiya yozuvchi tilini o'rganishda ko'p foydalaniladi. Til faktlarini tahlil qilinganda, uch yo'nalish asos qilib olinadi.

1. Til dalillarini kuzatish.

O'qituvchi rahbarligida o'quvchilar til hodisalarining biror tomoni bo'yicha muayyan reja asosida kuzatish ishlari olib boradilar.

Mashqlar metodi.

O'quvchilarning ona tilidan olgan bilim-malakalari turli mashqlar orqali mustahkamlanadi. Natijada o'quvchilar:

- a) bilimlarni ongli o'zlashtira boradilar;
- b) bilimlarni amalda qo'llay oladigan bo'ladilar;
- v) fikrlash malakalari ham orta boradi, mashq davomida til dalillarini ko'proq kuzatadilar, solishtiradilar, umumlashtira-dilar;
- g) o'z nutq madaniyatini takomillashtirish imkoniga ega bo'ladilar.

Mashqlar o'quvchilarning anglash va bora-bora o'quv faoliyatlarini yaxshilaydi: ayrim dalillarni yodlab olish yo'li bilan ham puxta o'zlashtira boshlaydilar. Shunday ham bo'ladiki, ko'p yozish

yo'li bilan ko'p yozish tufayli o'quvchida ayrim so'z shakllarini yoki tinish belgilarini to'g'ri qo'llab ketaverish ko'nikmasi shakllanib qoladi.

Mashqlar qat'iy bir tizim asosida o'tkaziladi. Dastlab, o'quvchilar matn ustida ishlaydilar, so'z va gaplarni guruhlaydilar. Bular grammatik shakllarni anglash mashqlari hisoblanadi. Maktablarda bunday mashqlarning misollar tanlash, chizmalar ustida ishlash, matnni shaklan o'zgartirish kabi turlari o'tkaziladi.

"Sayohat" metodi.

Sayohat metodi ko'proq tarix, geografiya, biologiya, adabiyot fanlarida ko'proq qo'llanib, ona tili o'qitishda nisbatan oz qo'llansa ham mohiyat e'tibori bilan ona tili o'qitishda o'ziga xos o'rin tutadi.

Sayohat ko'proq insho yozish uchun material beradi, shuning uchun o'quvchi, masalan, muzeyda insho mazmuniga mos bo'lgan predmet va uning belgilariga alohida e'tibor beradilar, ana shu tushunchalarni ifodalovchi so'zlarni yozib olish lozim.

5-sinf o'quvchilari bilan "Shevaga xos so'zlar" mavzusini o'rganishda sayohat metodidan foydalanish mumkin.

Har bir o'quvchi bilan alohida ishlash natijasida o'rganilganlarni ko'proq takrorlash va mustahkamlash mumkin bo'ladi.

Tavsiya qilinadigan adabiyotlar ro'yxati:

1. Tolipov M., Xudoyberganov Sh., Abduqodirov R. Hozirgi zamon darsining didaktikuslubiy masalalari. Toshkent, "Tafakkur", 1998 yil.
2. Yangi pedagogik texnologiyalarning yo'nalishlari, muammolari va yechimlari. Toshkent, 1999 yil.
3. B.To'xliyev, M.Shamsiyeva, T.Ziyodova. O'zbek tili o'qitish metodikasi. Toshkent, 2006 yil

ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ ТАДКИКОТЛАР: ДАВРИЙ АНЖУМАНЛАР: 7-ҚИСМ

Масъул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович
Мусахҳиҳ: Файзиев Фаррух Фармонович
Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Эълон қилиш муддати: 30.09.2022

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000